

E. SEGĚNOVÁ

K FILOZOFII JÁNA KOLLÁRA

Pri stom výročí smrti Jána Kollára vracia sa celá slovenská veda ku Kollárovmu dielu, aby ho skúmala, objasnila, ocenila jeho myšlienky a ich vplyv, ako sa prejavil v priebehu uplynulých sto rokov, a aby vyzdvihla aj pre dnešok to, čo z jeho diela ostáva živé, aktuálne.

Slovenská filozofia je tak isto povinná venovať pozornosť dielu Jána Kollára — jedného z najpoprednejších činiteľov nášho národného obrodzenia, našej filozofie dejín, tvorcu slovanskej vzájomnosti a humanitnej idey. Sme mu týmto povinní tým viac, že konečne dnes, po sto rokoch od jeho smrti, dostávajú myšlienky slovanskej vzájomnosti a humanity skutočné zavŕšenie, úplnosť, vedecký podklad i praktickú pôsobnosť, slovom to, čo pre neho bolo iba postulátom, stáva sa dnes faktom.

Na to, aby sme všestranne a úplne vyčerpali obsah Kollárovho diela a jeho vplyv na nasledujúce generácie, aby sme prehodnotili jeho myšlienky, ktoré buržoázna veda vykladala falošne, jednostranne vo svoj prospech, a konečne aby sme spojili jeho kultúrny odkaz s potrebami dneška, bola by treba obsiahla monografia o Kollárovi, prípadne i detailné spracovanie jednotlivých problémov. Táto úloha čaká slovenskú filozofiu v budúcnosti.

V tejto štúdii si nestaviame také veľké úlohy (táto prehodnocovacia práca musí byť spoločným dielom viacerých vedných disciplín, najmä literárno-historickej vedy a estetiky), ale chceme len všeobecne poukázať na podstatné determinanty vzniku a orientácie Kollárovho diela, ukázať, že ťažisko jeho filozofických koncepcií nebolo len v nemeckej filozofii, ako to tvrdila buržoázna veda, ale že nemecká filozofia poslúžila Kollárovi iba na podopretie, zdôvodnenie potrieb našej domácej skutočnosti, o ktorú mu predovšetkým išlo. Ďalej chceme vyzdvihnúť fakt, že i pri nedôslednosti Kollárovho svetonáhľadu jeho tvorba a pôsobenie ostáva veľké a zamerané všetkými silami na pokrok.

Keď si teda naša veda kladie takúto úlohu, musí predovšetkým začať otázkou: v akej hospodársko-politickej situácii vznikalo dielo Jána Kollára, komu slúžilo, ktorej spoločenskej triede ho adresoval, aké sily ním burcoval, proti komu a čomu ním bojoval a až potom pristúpiť k jeho ideovej závislosti,

lepšie povedané súvislosti s filozofickými a umeleckými prúdmi, ktoré mu pomohly pri sformovaní myšlienok a podoprely jeho náhľady.

Na túto otázku možno správne odpovedať iba vtedy, keď postupujeme metódou historického materializmu, keď hľadáme korene každej ideovej tvorby v hospodársko-sociálnej skutočnosti príslušného obdobia a súčasne približujeme na myšlienkovú kontinuitu a nové ideologické potreby. Jedna z príčin, prečo buržoázna veda skreslila a prekrútila Kollárovo dielo, je tá, že sa obmedzila iba na jeho ideovú analýzu alebo formálnu stránku a pre svoje triedne záujmy vedome či nevedome zanedbala u Kollára to, čo bolo podstatné. Tak urobila z Kollára iba humanistu, kontrarevolucionára, kozmopolitu, ktorý slovenskou originálnou formou spracúva Herderove a Heglove idey, alebo úzkeho nacionalistu, velebiaceho predovšetkým svoj podtatranský národ, alebo tvrdila o Kollárovi, že zaviazol v antinomii univerzalizmu a individualizmu, kozmopolitizmu a nacionalizmu, že tvoril svoje náhľady a kultúrne hodnoty skôr deduktívne ako induktívne, alebo ho vyhlásila za básnika-poloosvietenca, poloromantika, napodobňujúceho básnické vzory Petrarca, Byrona, Schillera a Goetheho. Takéto výklady, ktoré (pravda, pre seba vždy odôvodnene) vytrhly jednu stránku, prípadne určitú nedôslednosť, polovičatosť, najmä z posledného obdobia Kollárovej činnosti, zastrelily pokrokovú hodnotu jadra Kollárovej tvorby: boj národne uvedomelého príslušníka rodiacej sa slovenskej meštiackej triedy proti feudalizmu rakúsko-uhorského mocnárstva, meternichovskému absolutizmu, nacionalnej brutalite panujúcej v tejto ríši, boj za osvetu, vzdelanosť, hospodárske zlepšenie, rozvoj priemyslu a obchodu, za odstránenie hmotnej a kultúrnej zaostalosti slovanských národov. Tomuto obsahu dáva výraz, primeraný k súčasnej situácii a svojmu vlastnému básnickému talentu, v národne uvedomelých *Básniach*, v *Slávy dcere*, *Vzájomnosti*, *Pamätiach* i *Kázňach*.

Keď chceme hodnotiť Kollára ako mysliteľa, filozofa, musíme si najprv načrtnúť domácu slovenskú skutočnosť, v ktorej žil od svojho detstva, ktorú poznával ako syn mošovského sedliaka, ako banskobystrický študent a bratislavský lyceista, ktorá ho pobúrila, otvorila mu oči, srdce a rozum, podmienila jeho vývin v národného bojovníka.

Ján Kollár sa narodil na sklonku XVIII. stor., v čase, keď sa v Európe zdvihla vlna politických a sociálnych revolúcií. Rozvíjajúci sa kapitalizmus a heslá francúzskej buržoáznej revolúcie poháňali mladú buržoáziu k pevnému somknutiu sa v národy. V dôsledku toho nastal živší a cieľavedomejší záujem o duchovný život národa, o jeho jazyk a kultúru vôbec.

Nositeľom tohto pohybu, ktorý bol namierený na úplné likvidovanie reakčných, brzdiacich zvyškov stredoveku, bola zákonite tá trieda, ktorej existenciou a slobodnému rozvítiu prekážaly putá feudalizmu — buržoázia. Buržoázia a jej hospodársky systém — kapitalizmus — vyžadoval všestrannú slobodu:

slobodu trhu, obchodu, voľného súťaženia a tak isto slobodu akéhokoľvek duchovného prejavu a politického formovania národa.

Práve preto, že kapitalizmus hospodársky prebudil mešťanov, roľníkov a remeselníkov, že s hospodárskej stránky nevyhnutne sdužoval výrobné podniky, majetok, spájoval obyvateľstvo určitých území, prinášal aj politickú centralizáciu, stal sa buditeľom národov.

V rakúsko-uhorskom štáte, o ktorom nám treba hovoriť v súvislosti s Kolárovou tvorbou, bol proces vývinu kapitalizmu a teda aj formovania sa národov podstatne iný ako v západnej Európe. Veľká habsburská monarchia, ako na to poukazuje s. J. V. Stalin, utvorila sa ešte v predkapitalistickej epoche ako spoločná obranná hrádza proti vpádom Turkov a iných východných národov. Potreba a oprávnenosť tohto jednotného podunajského štátu spájajúceho celý rad národností bola teda historicky odôvodnená, ale súčasne aj vymedzená. Aby sa totiž tento národnostne veľmi pestrý stredoveký štát (za panovania Habsburgovcov sa opieral predovšetkým o cirkev a katolícku feudálnu šľachtu) mohol v epoche kapitalizmu udržať pri živote, bol by musel progresívne riešiť všetky složité problémy, ktoré vývin priniesol. Konkrétne išlo o to, či vyrieši problémy nového veku, ktoré sa v západoeurópskych štátoch riešili buržoázno-demokratickými revolúciami už v XVII. a XVIII. stor.: zrušenie stredovekého nevoľníctva, zlomenie moci feudálov a cirkevných hodnostárov, podporovanie mešťianstva a vyriešenie národnostnej otázky. Ale situácia v Rakúsko-Uhorsku bola komplikovaná a riešenie týchto problémov záviselo od mnohých faktorov.

Habsburgovci a ich politika bola reakčná, hluchá k záujmom ľudu a pozneseniu ríše. Ich sen bol len mocenský a sledoval jediný cieľ: založiť svetovú ríšu a na večné časy zabezpečiť korunu tejto „svätej ríše“ pre svoj rod. Na uskutočnenie tohto cieľa, ako nás o tom poučuje história, neváhali použiť akýkoľvek, aj protiľudový prostriedok. Hospodársky vývin tohto ináč výhodného podunajského štátu bol úplne prerušený. Zastaralé stredoveké formy potláčali každý prejav, pokrokové mešťianstvo bolo od začiatku gniavené, roľníci ostávali aj naďalej v nevoľníctve, drobná národná šľachta, ktorá sa pridávala k mešťianstvu (najmä česká), bola stíhaná najkrutejšími trestami. Ani reformy Márie Terézie a Jozefa nepriniesly v smere vývinu nijakú trvalejšiu zmenu.¹

Hospodársky život v Rakúsko-Uhorsku bol oslabený v dôsledku dlhého ne-

¹ Zotrvačnosť a silu feudálneho režimu v Rakúsko-Uhorsku, ktorý sa viac ako smrti obával pohľadu do budúcnosti, výstižne charakterizuje skutočnosť, ktorú uvádza Št. Janšák v práci *Slovensko v dobe uhorského feudalizmu*, že totiž princípy agrárnej reformy z r. 1836 sú doslova, ba temer do písmeny prevzaté z tereziánskeho urbáru. A pretože tento urbár zobrazuje pomer zemepána a poddaného, aký sa fakticky vytvoril na základe zákonov z r. 1514, postavenie roľníka r. 1836 je právne i fakticky také ako pred 320 rokmi. Nie div, že pri takýchto stredovekých formách vykorisťovania roľník nemal záujem na zvýšení pro-

produktívneho nevoľníctva a minimálneho rozvinutia nových produktívnych síl, bol bez tej živelnéj sily, ktorá v západnej Európe revolučne nastolila kapitalizmus, zrúcala tróny a utvorila nové národné štáty. Nie že by buržoázia jednotlivých národov v strednej Európe (Nemci, Česi, Maďari, Slováci, Poliaci, Chorváti) nebola začala národno-vedomovací pohyb a boj o svoju, teda i národnú existenciu, nie že by nebola poznala myšlienky osvietencov, francúzskych materialistov, ale nemala sily ich realizovať. Tento charakter bojazlivosti a polovičatosti bude mať, ako uvidíme neskôr, aj ideológia týchto národov a bude ňou poznačený i náš Kollár. Lebo buržoázia Rakúsko-Uhorska sa pod vplyvom spomínaných pomerov, v dôsledku oneskorenia a sústavného potlačania kapitalizmu úplne zdeformovala. Jej hospodársku slabosť zväčšovala ešte politická bezprávnosť. V stavovskom sneme, ktorý bol jediným reprezentantom práva a moci, panovali neobmedzene svetskí a cirkevní veľkostatkári. Egoistický triedny záujem týchto stavov bol jediným podkladom uhorského práva, prameňom všetkých hospodárskych a sociálnych doktrín.

Vo všetkých nižších vrstvách tohto štátu bolo teda nashromadených dost revolučných síl na rozbitie monarchie. Osudnou chybou pre všetky triedy a národy tohto štátu však bolo, že sa revolučnosť buržoázie neobrátila totálne proti spoločnému nepriateľovi — feudalizmu, ale sa rozbila na národnostnej otázke.

So vzrastom kapitalizmu, pod vplyvom revolučných myšlienok a priebehu udalostí na Západe začala praskať aj národnostná mozaika Rakúsko-Uhorska. Triedny záujem buržoázie (a toho času aj existenčný záujem rakúsko-uhorských národov) by bol vyžadoval, aby sa buržoázia všetkých národov spojila do jednotného bojového sväzku proti spoločnému nepriateľovi — panstvu Habsburgovcov a feudálnych veľkostatkárov — a na novom hospodárskom základe dala vzniknúť novým národným útvarom. Rakúsko-uhorská buržoázia to neurobila. Len čo sa Rakúšania a Maďari začali národne prebúdzáť, už si nárokovali vládu nad inými slovanskými národmi. V skutočnosti tu išlo o konkurenciu a hospodársku nadvládu silnejšej buržoázie nad slabšou buržoáziou inej národnosti. Maďari bojovali za svoju nezávislosť s centralistickou Viedňou, ale súčasne kruto utlačovali prebúdzajúce sa slovanské národy, tak ako zasa Poliaci utlačovali národ ukrajinský. To bola príčina, že hoci buržoázia česká, slovenská, chorvátska atď. mala vlastne spoločného nepriateľa v absolutistickej Viedni, vypovedala r. 1848 boj na život a na smrť maďarskej buržoázii. Pre toto dvojnásobné protirečenie, triedne a národnostné, bol vývin udalostí v strednej Európe ešte aj v XIX. stor. nepriaznivý pre všetky národy Rakúsko-Uhorska. Národy sa medzi sebou nenávideli a predsa musely žiť v jednom štátnom sväzku. Triedy medzi sebou bojovaly a ešte nezlikvidovali

ditivny práce a poľnohospodárska produkcia bola taká nízka, že vláda i pri agrárnom charaktere krajiny bola nútená dovážať 50% poľnohospodárskych produktov.

úplne ani zvyšky feudalizmu. Situácia bola žalostná, najmä pre slovanské národy, postihnuté v Rakúsko-Uhorsku najväčšou biedou a zaostalosťou.

Tento rozbor uvádzame preto, aby pokrokovosť Jána Kollára, ktorý celé svoje dielo postavil do boja proti feudálnej Európe a s ňou spojeného temna „nečasov“, vynikla úplne jasne. A okrem toho, keď chceme vysvetľovať a nie iba objektivisticky konštatovať fakty a rozoberať Kollárovo dielo, musíme hľadať príčinu, prečo kritika a protest Kollára, vyslovený tak živo a presvedčivo v *Slávy dcere* a vo *Vzájomnosti* mal taký veľký a priaznivý vplyv na vývin všetkých malých slovanských národov v Rakúsko-Uhorsku.

Slovensko v čase Jána Kollára bolo charakterizované špecifickou zaostalosťou. Vieme, že v minulosti v prevažne agrárnom Uhorsku (priemysel bol ako taký iba v Čechách, na Morave, v Sliezku a Dolnom Rakúsku) bola pôda takmer výlučným predmetom vlastníctva, majetkom dávajúcim možnosť existencie. Takmer všetka pôda na území Slovenska patrila cudzej maďarskej šľachte. V období maďarizácie bol slovenský poddaný dvojnásobne utláčaný: triedne i národnostne. Slovenská dedina podliehala postupnej pauperizácii a slovenský roľník v poddanskom stave bol vydaný na pospas úplnému zničeniu fyzických, intelektuálnych i morálnych síl. Nižšia šľachta slovenského pôvodu bola svojím triednym záujmom užšie spätá s maďarskou šľachtou ako so slovenským roľníkom, drobným remeselníkom, mešťanom a bola teda kolísavým žvlom. Slováci nemali rozvinutý priemysel a kupectvo, ako to s trpkosťou konštatuje i Kollár. Hospodárske pomery vyvolaly celú reťaz sociálnych, kultúrnych a politických následkov. Kultúrny život na Slovensku, pokiaľ ide o široké masy obyvateľstva, sústreďuje a prejavuje sa takmer výlučne v náboženstve. Masy nevzdelaného a zaostalého ľudu, ako to uvádza aj Kollár vo svojich *Pamätiach*, veria ešte v existenciu bosoriek a iných zlých duchov. Škola dávala málo vzdelanosti a dozvuky predošlých náboženských bojov strážili ešte v podvedomí ľudí.

Tieto bezprávne, negramotné a neuvedomé masy ľudu zprvu pasívne pozeraly na boje vnútri habsburského štátu. Vo svojom tupom zúfalstve obmedzovaly sa zväčša iba na individuálne výtržnosti, lebo nebolo nikoho, kto by ich viedol. Situácia sa zmenila v období, keď na Slovensku začal vznikať a rozvíjať sa kapitalizmus. Tento fakt je spojený so vzrastom mestského, kúpeckého a remeselníckeho obyvateľstva a jeho vstupom do hospodárskeho života. S tým súvisí vzrast stále väčšieho počtu ľudí, ktorí vedeli čítať a písať, vzrast inteligencie a tým i preberanie kultúry a myšlienok vzdelaných západoeurópskych národov. Tenká vrstva inteligencie si starostlivo začala všimnúť priebeh udalostí za hranicami i vnútri štátu a temer súčasne s požiadavkou Maďarov na maďarskú úradnú reč vystupuje so svojimi vlastnými národnými požiadavkami. Kriesi staré historické tradície, cieľavedome agituje za slovenský národ, apeluje na „slovenských zemanov“ a aktivizuje masy ľudu.

Vidí jeho bezprávne postavenie, chudobu, zaostalosť a myšlienku občianskej a hospodárskej slobody spája s národnou myšlienkou.

Už v *Básniach* z r. 1821 Kollár volá k Slovákom:

1. Nechte cizích, mluve vlastní řečí,
Sláva Slávům slouti Slovary,
Ujměte se o ni snažnou péčí;
2. Nechte cizích, hájte vlastních zvyků,
Bez nich nemá národ statný zniku,
Jak jen zmiznou z jeho života:
3. Nechte cizích, hleďte vlastních zboží
I nám dal Bůh um i ramena,
Ať je tedy každý vynaloží.

Do tejto skupiny národných buditeľov, bojovníkov proti starému reakčnému poriadku — nepriateľovi prebúdzajúcich sa národov — za ich slobodu a samostatnosť, za ich obrodenie, patrí ako jeden z prvých Ján Kollár. Hoci v podrobnostiach, ako to uvidíme, a s nášho dnešného svetonáhľadu sú myšlienky a odôvodňovania Kollárove chybné, neuberie to na veľkosti a pokrokovosti jeho diela. Ono ostane vždy výrazom hlbokej, ušľachtilej lásky k národu, Slovanstvu a cez ne k celému ľudstvu. Na myslí má ľudstvo budúcnosti, „keď už azda nebude zmätok točiť osudy národov a ľudí, keď duch nebude mať závrat, rozum nebude sám seba nenávidieť, sloboda nebude potláčaná neslobodou, pravda nebude nešťastím a ľudské srdce zakvitne novými citmi“.

Toto všetko — a Kollár to jasne vidí — treba vybojovať. Najprv sa vzbúriť proti starému, rozbiť to, čo sto vekov bludných hodlalo, a začať na novej výstavbe seba, národa a ľudstva v smere, aký prikazuje nový vek osvety a humanity.

Kollárov program sú vlastne iba v jasnej a konkrétnej forme vyslovené túžby a požiadavky všetkých malých slovanských národov Rakúsko-Uhorska. Národne uvedomovací proces prebieha totiž analogicky a súčasne u všetkých slovanských národov zbavených štátnej samostatnosti. Vuk Karadžič, Ľudovít Gaj, biskup Štrossmajer reprezentujú tento pohyb u balkánskych Slovanov, Hanka, Palacký, Dobrovský, Jungmann plnia toto poslanie u Čechov, biskup Kossakovski u Poliakov, Hollý, Šafárik, Kollár u Slovákov. Všetky národno-oslobodzovacie snahy slovanských národov majú popri vyzdvihovaní vlastnej historickej tradície, osobitej národnej reči a kultúry jednu spoločnú črtu: povedomie slovanskej spolupatričnosti. Z momentu prízvukovania *svojského, nášho* a *cudzieho* rodí sa v mladej národne uvedomelej buržoázii slovanská myšlienka ako mobilizujúca sila, povzbudzujúca jednotlivé malé národy predstavou o veľkosti Slovanov ako celku. Tradícia spoločného pôvodu, ktorá sa u Slovanov živo zachovala, príbuznosť jazyka a kultúry vôbec, určité historické styky a hospodárska súčinnosť

susediacich slovanských národov staly sa v rukách národných buditeľov historickým dokumentom, odôvodňujúcim slovanskú príbuznosť. Najmä v Čechách a na Slovensku ako následok najvýraznejšieho protirečenia slávnej minulosti a biedneho súčasného stavu pocitovali najintenzívnejšie nevyhnutnosť slovansej vzájomnosti a bratskej pomoci.

Na Slovensku bol už pred Kollárom a Šafárikom rozšírený pojem Slovan, slovanský. U Fándliho a Bernoláka lingua slavica splýva so slovenčinou. V predstavách básnikov toho času Slovensko sa chápe ako kolíska Slovanov. Kollár teda vlastne nadväzuje na už existujúce národné prúdy, aby ich sám ešte viac ovplyvnil a rozvinul. Je známe, že jeho *Vzájomnosť* ešte v nemeckom vydaní *Wechselseitigkeit* zapôsobila veľmi mocne v celom slovanskom svete a vyvolala intenzívne reakcie. A tak už tu treba zdôrazniť, že Kollár svoju myšlienku slovanstva a literárnej vzájomnosti neodvodil z pangermanizmu, ako to dokazovali mnohí Kollárovi interpreti, ani ju úplne nevynašiel, len novým spôsobom koncipoval a postavil ako mohutný ideologický, budiateľský prostriedok do služieb národa.

Keď sme si naznačili dva najsilnejšie determinanty Kollárovej tvorby (potreby rodiacej sa slovenskej buržoázii v boji proti feudalizmu a národnostnému útlaku a nacionálnym túžbam zodpovedajúce oživenie historických tradícií a slovanskej spolupatričnosti všetkých stredoeuroeských slovanských národov), musíme si všimnúť Kollárov svetonáhľad, ukázať protirečenie jeho teoretického filozofického svetonáhľadu a spoločenského účinku jeho diela. To znamená, že musíme posudzovať Kollárov svetonáhľad so stanoviska, ako sa vyrovnal s pokrokovou filozofiou, najmä francúzskych revolučných osvietencom a súčasne vyzdvihnúť skutočnosť, že i keď sa s touto filozofiou úplne nevyrovnal a ostal oficiálne i podľa svojich vlastných poznámok v *Pamätiach* odchovancom nemeckej idealistickej filozofie a protestantskej teologie, jeho dielo až na nepatrnú časť z posledných rokov nie je zaťažené týmto protirečením a je postavené celé do služieb pokroku. Tento fakt by sme nemohli správne hodnotiť, keby sme sa na skutočnosť nepozerali historicky a dialekticky, na základe čoho musíme kladne hodnotiť všetko, čo v určitých podmienkach podporovalo pokrok, i keď samo jasne do veci nevidelo, čo stálo na strane utlačovaných, i keď nebolo úplne revolučné. Fakt, že sa Kollár nepriklonil k francúzskej filozofii, treba tiež vysvetliť správnou analýzou.

Francúzska a západoeurópska buržoázia v čase svojho revolučného vzostupu bola silná, priebojná, a preto aj jej ideológia bola bojovnejšia, materialistická a protináboženská. Osvietenstvo a revolučný romantizmus reprezentujú túto filozofiu v jej vzostupe a v období víťazstva francúzskej revolúcie. Osvietenstvom sa buržoázia snaží aj teoreticky postaviť na vlastné nohy, oprieť sa o vlastný rozum. Myšlienky, ktoré začaly klíčiť v čase renesancie a reformácie a ktoré sa feudalizmus s protireformáciou pokúsil ešte na čas prerušiť, vystúpily v revolučnom Francúzsku v novej, úplne bojovnej forme. Montesquieu, Spino-

za, Hobbes, Locke a mnohí iní stali sa učiteľmi Voltaira a ostatných osvietencom-materialistov (Diderota, Helvetia, La Mettrieho, Holbacha). Títo oslobodili filozofiu a vedu od starého teologického a geocentrického názoru stredoveku a postavili sa proti akejkoľvek forme dogmatizmu, žiadajúc reformu ľudskej spoločnosti a vied na zásadách zdravého rozumu.

Ináč to bolo v Nemecku. Ideologickí predstavitelia nemeckej buržoázie Kant, Herder, Fichte, Hegel, Goethe, Schiller čerpajú síce z francúzskych prameňov, vítajú francúzsku revolúciu, ale ich nadšenie ostáva iba teoretickým výrazom. Nemecká buržoázia bola politicky nejednotná a až po napoleonské vojny aj ekonomicky neschopná. Nemecká filozofia tohto obdobia je odrazom polovičitosti buržoázie, a preto nemá tej priamosti, jednoznačnosti ako francúzska filozofia. Od Kanta až po Hegla je vo svojej podstate idealistická a keď aj nemeckí klasici vo svojej geniálnej tvorivej mohutnosti priniesli jednotlivé progresívne, ba revolučné prvky, neublížili nimi ani hohenzollernovskej monarchii, ani cirkvi, ba naopak podporili ich.

Je prirodzené, že sa i naši národní buditeľia, konkrétne Ján Kollár, museli pri svojich teoretických koncepciách zaoberať súčasnou filozofiou vyspelejších národov, ktoré už i svojím hospodárskym vývinom boli ďalej ako slovenské národy. Kollár sa už ako hanskobystrický študent soznámil prostredníctvom Mateja Zmeškala s dielami Pierra Bayla, Diderota, Doleta, Voltaira, Rousseaua, Hobbesa. No ateizmus a materializmus ostal Kollárovi cudzí. Z filozofov v mladosti ho najviac ovplyvnil Spinoza, ako ovplyvnil i jeho nemeckého učiteľa Herdera. Viac ako francúzska filozofia ovplyvnila Kollára nemecká filozofia, s ktorou ho spájala príbuznosť spoločensko-politických pomerov, jej idealistický charakter, viera v Stvoriteľa a konečne bezprostredný styk s nemeckou skutočnosťou na štúdiách v Jene. Filozofia Kantova, Schellingova, Fichtova, Heglova panovala vtedy ešte na nemeckých univerzitách, v univerzitných čítárňach. Aj Kollárovi univerzitní učitelia filozofie, L. Oken a J. F. Fries, vlastne iba rozriedňovali učenie týchto majstrov. V Jene sa Kollár soznámil osobne s Goethem, mal príležitosť poznať relatívne pokrokové hnutie nemeckého študentstva v buršáckych organizáciách, tu sa podrobne soznámil s Herderovou filozofiou a tu na území, obývanom kedysi Lužickými Srbmi, kde mu mená miest a dedín pripomínali starých obyvateľov slovenského pôvodu, dozrel v Kollárovi cit národného uvedomenia. Kritika súčasných pomerov, protest proti vláde utlačovateľov, ktoré si odnášal z bratislavského lýcea, vystúpila úplne výrazne pri porovnávaní s nemeckými pomermi, ktoré sa mu v pomere s našou situáciou musely zdať pokrokovými. Tak sa sformovala Kollárova osobnosť, jeho teória, zahrnujúca predovšetkým dva hlavné princípy čínorodej morálky — humanitu a vlastenectvo — ako nerozlučne späté složky toho istého procesu: vývinu jednotlivca i národa k pravej slobode a ľudskosti.

Kollára ako mysliteľa-teoretika možno všeobecne charakterizovať ako osvie-

tenského racionalistu, školeného vo filozofii dejín, v pojmoch národa a vývinu najmä u Herdera a Hegla. Vysvitne to jasne z týchto Kollárových myšlienok:

„Život ľudstva je vývin rozumu alebo rozvoj vnútorného sveta v človeku. Národy sú formy, v ktorých sa ľudstvo vyvíja a stvárnjuje. Preto je cieľom ľudstva kráčať stále dopredu... Dejiny ľudstva majú vyšší význam a úlohu ako iba rozprávať o vojnách, bitkách, krviprelievaní a podmaňovaní; majú ukázať božské riadenie sveta, t. j. ako ľudstvo z večnej vôle božej stále k lepšiemu, totiž k dobrému musí kráčať, majú dokázať, že všetko zlé a nespravodlivé, čo bolo spôsobené ľuďmi a národami v určitom čase, vracia sa im časom opäť nazad; majú ukázať neistotu, vnútorný a vonkajší rozklad takých spoločenských a národných pomerov, pri založení ktorých nemaly prevahu právo a spravodlivosť, ale len jedna strana nad druhou a násilie ustúpilo násiliu... Zdokonaľovanie sveta ako plod činnosti duchovnej sa rozlične stvárnjuje podľa rozličných dôb, ktoré ľudstvo prežíva. Starnutie sveta je jeho omlaďovanie. Každý národ, ktorý sa chce dostať zo stavu mechanického vývinu k samostatnosti a chce sa zúčastniť na živote ducha, musí si predovšetkým získať slobodný, jasný názor svetového poriadku, aby odtiaľ mohol ako s vyvýšeného hľadiska prezrieť svoje miesto v celku, svoje postavenie oproti iným národom, svoju úlohu, ktorú mu ukladajú svetové dejiny, a potom poznajúc svoje určenie uchopil ho pevnou rukou a odhodlane ho sledoval. Osud národov nemá byť vydaný slepej náhode a prúdu udalostí, ale rozum ako prvý a najvznešenejší nástroj božského spravovania sveta má viesť loď osudu cez všetky prívaly k určitému cieľu.“²

V citovaných myšlienkach je Kollár bezpochyby príbuzný s nemeckou racionalistickou koncepciou dejín a predsa nie je to iba receptívny akt. Kollár svojou vlastnou potrebou, osobným zaujatím za osud slovenského národa, veľkým vlasteneckým zánietením pretavuje — *nepreberá* — Herderove myšlienky a prerastá schematický rámec úzkeho teoretického snaženia. Jasný dôkaz tohto nájdeme v jeho vlastných slovách: „... ničomná je každá iba ideologická filozofia, ktorá sa u Nemcov tak hlboko zahniezdila, lebo nijakého dobročinného vplyvu na praktický život ľudstva nemá. Čo spôsobili fichtovci, schellingovci, hegelovci svojimi filozofickými sústavami nemeckému národu dobrého, spasiteľného?“³

Teória bez praxe je pre Kollára prázdna, ničomná. Podľa neho musí byť filozofia filozofiou činu. Myšlienka má pre neho iba vtedy význam, keď budí, podopiera, rozvíja to, čo národ potrebuje pre svoj vývin a zdokonalenie.

² Ján Kollár, *Rozpravy o slovanske vzájemnosti*. Súborné vydanie usporiadal Miloš Weingart, Praha 1929, 195, 198, 200. (V ďalšom citujeme skrátené pod názvom *Vzájomnosť*.)

³ Ján Kollár, *Cestopis druhý a Paměti*, Praha 1863, 32.

A preto osud národa nesmie byť ponechaný mechanickému prúdu udalostí, slepej náhode a pasívnemu vyčkávaniu, lebo:

Největší je neřest v neštěstí láti neřestem,
Ten, kdo kojí skutkem hněv nebe, lépe činí.
Ne z mutného oka, z ruky pilné nádeje kvitne,
Tak jen může i zlé státi se ještě dobrým.⁴

Toto zdôrazňovanie aktivity je apelom na všetky utlačované, ale neaktívne masy slovanských národov a súčasne je programom na realizovanie nových životných princípov.

Kollárova filozofia je teda viac ako výsledok osvietenko-romantickej nemeckej filozofie. Podkladom celého jeho diela, či už poézie či vedeckého snaženia je ako u spomínaných filozofov — *humanita*. Ale humanita nie ako filozofický pojem, ale ako základný princíp životnej morálky. „Starý princíp výbojov, podmaňovania, feudalizmu, ničenia cudzej reči a národnosti slúži k hane človečenstvu a v dnešnom storočí osvety a vzdelanosti musí sa história ľudstva so zahanbením od nich odvrátiť. Dnes musí byť za princíp života položený úplne iný živel a ten je: rovnosť, pokoj, vlastná zásluha, vlastné mozole, prísna spravodlivosť, slovom mravnosť a ľudskosť, nie zvieracia sila a telesná prevaha“ — hovorí Kollár. Humanita má byť podľa neho charakterom jednotlivca, národa i celého ľudského rodu. Musí sa prejavovať v konaní a vo vzájomných vzťahoch. Človek sa s humanitou nerodí, ale príroda dáva k nej vlohy. Správnou a dobrou výchovou možno ju v človeku prebudiť a vypestovať. Človek sa k nej však nedostane uprostred svojich štyroch stien, podobne ako ani národ iba vo svojich úzkych územných hraniciach. „Ľuďmi a národmi sa stávame až predstavou ľudského celku, bez ktorej ostávajú jednotlivci iba deťmi, národy a kmene iba barbarmi. Celok však môže byť iba vtedy dobrý a prospievať, ak sa jeho jednotlivé časti v pravom stave nachádzajú.“⁵

Humanita podľa Kollára musí prestupovať všetky složky života. Na prvom mieste spôsobuje opravdivú kresťanskú zbožnosť, mravnosť, spravodlivosť, šlachetnosť duše, krásu charakteru, potom sa však odzrkadľuje aj v umení, jazyku, vede, vlasteneckom cítení, životnom heroizme. Ľudstvo má a musí kráčať ku slobode a vyššej mravnosti. Túto zákonitosť vidí Kollár potvrdenú dejinami. „Starovek a stredovek ovládal anticko-germánsky princíp, podľa ktorého bolo slávou zotročiť a podrobiť si mnoho ľudí, podmaňovateľ bol nazývaný hrdinom alebo rytierom, jeho čin hrdinstvom, rytierstvom; o slobodu olúpený otrok bol zahrnutý hanou a potupou. Teraz je to naopak: podľa teraj-

⁴ Ján Kollár, *Slávy dcera*, Předspěv, Praha 1862.

⁵ Ján Kollár, *Vzájomnosť*, 196.

šieho svetonáhľadu stíha potupa nie otroka, ale skôr otrokára, nie tak utlačovaného ako utláčateľa a lupiča slobody.“⁶

Myšlienku humanity rozvíja Kollár najúplnejšie v *Kázňach* a vo *Vzájomnosti*. Ako sme videli z predchádzajúcich myšlienok, závislý je v jej formovaní od svojich nemeckých učiteľov. Ako ostatní osvietenší a romantickí ideológovia humanizmu, aj Kollár idealizuje dejinný vývin, vidiac v ňom účelné stupňovanie k stále vyššej dokonalosti a pokroku. Idealizuje aj človeka, vidiac v ňom predovšetkým nositeľa rozumového vývinu, nositeľa snahy po intelektuálno-morálnom zdokonaľovaní. Idealizuje ľudstvo, prisudzujúc mu vedomie vlastného ľudského poslania na svete, a to uskutočňovanie rýdzej ľudskosti, vypestovanie všeľudskej lásky, slobody, bratstva.

Čo si však pri Kollárovi musíme uvedomiť a zdôrazniť, je skutočnosť, že jeho idealisticky vyslovená humanita má hlboký reálny obsah. Francúzski buržoázni ideológovia razia bojovné heslá: rovnosť, sloboda, bratstvo. Kollár v policajnom rakúskom režime, kde cenzúra bdie nad každým slobodnejším prejavom, nemôže slobodne vysloviť svoje myšlienky a požiadavky spoločnosti, ktorej budúcnosť pripravoval. Preto ich často musí zahaľovať do abstraktných pojmov alebo básnických symbolov. (Príznačné je napr. aj pre jeho poéziu, že najrevolučnejšie verše, ako *Vlastenec* a *Nápisy* neboly z obavy pred cenzúrou zaradené do nijakého vydania.) A tak Kollárovu humanitu treba chápať s hľadiska toho, čo chce povedať, vyjadriť. Jej charakter je obranný, namierený proti zneužívaniu telesnej moci alebo početnej prevahy voči slabšiemu, menšiemu človeku i národu. Je to obrana novým vekom zdôraznených prirodzených ľudských práv, slobody a rovnocennosti ľudí. Je povzbudením sebavedomia Slovanov, lebo poukazovaním na ich dejinnú úlohu chce im dodať sebaistotu, ktorú — ako hovorí — otrávil posmech a zloba cudzincov, nepriateľov.

Táto Kollárova proklamácia humanity a slobody je výrazom požiadaviek vývinu triedy, ku ktorej patril, ale svojím dosahom prerastá ďaleko do budúcnosti i proti nej. Lebo tú istú myšlienku básnicky vyslovenú v *Slávy dcere*

Sám svobody kdo hoden, svobodu zná vážiťi každou,

Ten kdo do pout jímá otroky, sám je otrok

vyslovil neskôr Marx a Lenin, požadujúc s konečnou platnosťou slobodu pre každého človeka, a to všestrannú slobodu. Kollár síce vo svojich teoretických koncepciách neprekročil idealizmus a romantizmus, ale pretože bol viac básnikom ako filozofom a k teórii pripojil svoju osobnú túžbu po lepšej budúcnosti slovenského ľudu, podarilo sa mu v mnohých úsekoch života vidieť realitu a pravdu.

S týmto celkovým humanistickým hľadiskom spája Kollár i svoje poňatie

⁶ Ján Kollár, *Vzájomnosť*, 196.

nacionalizmu a slovanského národa. Ani tu ako pri humanite nešlo mu o čisto vedeckú koncepciu, ale o praktický, teda politický efekt. Aj tu postavil myšlienku do boja proti slabosti, nemohúcnosti, neslobode, „rozkydanosti“ slovanských národov. Staré slovanské tradície, romantická filozofia a básnický elán mu pomohly nájsť riešenie, ako by bolo možné spojiť slovanské národnosti do jedného veľkého národa a takto sústredenú, dosiaľ nevyužitú silu premeniť na prospech ľudstva:

Neboť všeho světa zlořečenství

Na velký se národ schumelí,

Nepomkneli dále člověčenství.

Slovania podľa Kollára tvorili kedysi v pravlasti jeden národ. Keď sa vyťahovali zo spoločnej vlasti, rozdelili sa na kmene a začali tvoriť samostatné štáty. Pretože boli holubičí národ, vhodný skôr na usilovnú domácu prácu, vytrvalý a zručný v remeslách, nevýbojný oproti iným národom, nedolali princípu násilia a brutality, ktorej horovali iné národy. Dostali sa do područia fyzicky silnejších národov a v tomto poddanstve „rozorvaní na zlomky a drobnosti zhubným satanášom, pod kniežaťom, cárom, pašom, kráľom žijú až doteraz ako kaluž v temnosti“ — hovorí Kollár.

Avšak Slovanom ostal cit národnej jednoty, príbuznosť národnej kultúry, jazyka, určité povedomie kolektívnej osobitosti. Na tomto základe predpokladá Kollár, že u všetkých slovanských kmeňov existuje aj určité slovan-ské povedomie, poľahky že ho možno zobudiť tam, kde dosiaľ ešte drieme. A na tomto základe môžu Slovania odstrániť aj to, v čom sa minulosť k nim zachovala macošsky. Majú totiž možnosť chopiť sa stratených práv prírody a rozumu a vrátiť sa k svojej pôvodnej jednote. Táto jednota by nespočívala v politickom spojení, štátnej jednote, ale v vnútornom, kultúrnom priblížení, v duchovnej koncentrácii síl čiže v *literárnej vzájomnosti*, ako hovorí Kollár.

Pri literárnej vzájomnosti ostávajú všetky kmene a nárečia vo svojom starom štátnom a politickom začlenení. Ide v podstate o to, aby všetky kmene a národné vetvy mali spoločnú účasť na duchovných plodoch svojho národa, aby ich vzájomne poznávaly, vymieňaly a spoločne užívaly. Kollár si je vedomý, že pri súčasnom historickom vývinovom stupni ani nie je možné stmeliť Slovanov do jedného politického celku, ani keď ide o štyri hlavné slovanské kmene. To mu však neprekáža veriť v možnosť existencie slovanského národa. Je to spôsobené tým, že Kollárovi národ nebol ešte historicky utvorené spoločenstvo ľudí s určitými stálymi empirickými vlastnosťami, ale podobne ako nemeckým romantikom vyššou duchovnou jednotkou. „Slovo národ znamená spoločenstvo takých ľudí, ktorí sú spojení sväzkom jednej

reči, rovnakých mravov a obyčají. Medzi všetkými terajšími národmi v Europe je národ Slávov čiže Slovanov najväčší a najrozšírenejší. Pätnásť krajín hneď menších, hneď väčších hovorí až doteraz jazykom slovanským; k tomuto národu, ako čiastky k celku, prináležia všetky kmene slovanské a nech sú jeden od druhého akokoľvek vzdialení, sú bratmi a sestrami jedného národa.“⁷

Pri takomto ponímaní národa a pri presvedčení, že smyslom národného života je uskutočňovanie humanity, zušľachťovanie, myslí Kollár, že sa dá uskutočniť istá duchovná, literárna jednota Slovanov. O tom, že mal na mysli hneď praktické uskutočňovanie tejto idey, svedčí 19 § *Vzájomnosti*, v ktorom navrhuje, že pre vzájomné sblíženie Slovanov sa majú založiť: 1) slovanské kníhkupectvá vo všetkých hlavných mestách; 2) výmena kníh medzi kultúrny-
mi pracovníkmi; 3) školské katedry slovanských jazykov; 4) všeslovanský časopis; 5) verejné a súkromné knižnice slovanských spisov; 6) porovnávacie mluvnice a slovníky slovanských jazykov; 7) vydávanie národnej poézie a vzájomné preklady zo slovanských literatúr; 8) všeslovanská reč; 9) jednotný pravopis.

Takýto literárno-duchovný sväzok Slovanov, povznášajúci cez rody a kmene k národu, je vraj najmä pre malé, existenčne ohrozené kmene nevyhnutnou potrebou. To však predpokladá, aby sa Slovania zbavili úzkeho krajového a kmeňového vlastenectva, aby láske k vlasti nadradili lásku k národu. „Vlast možno ešte vždy nájsť, keby sme ju aj stratili, národ a reč nemožno však nájsť nikdy a nikde. Vlast je sama osebe mŕtva zem, predmet, nie človek, národ je naša krv, život, duch, osobnosť.“⁸

Keby sme citované Kollárove myšlienky o slovanskom národe, literárnej vzájomnosti, slovanskom patriotizme, glorifikovanie národných vlastností a kvalít Slovanov vykladali izolovane od ich funkcie v Kollárovom diele, museli by sme ich pokladať za veľmi odvážnu romantickú konštrukciu, vytvorenú analogicky s Herderovým učením, ako sa javí najmä v *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* a *Humanitätsbriefe*. Lebo aj Kollár z určitých čiastočných, často málo dostačujúcich čít skutočnosti usudzuje globálne na celkovú skutočnosť (z určitého pocitu slovanskej spolupatričnosti usudzuje na dokonalé slovanské povedomie všetkých Slovanov, na možnosť existencie slovanského národa) a tak isto určité vlastnosti jedného slovanského kmeňa povyšuje na typické vlastnosti všetkých Slovanov (nábožnosť, pracovitosť, nevinná veselosť, láska k svojej reči, mierumilovnosť a znášanlivosť s inými národmi). Aj jeho téza, že práve genetická a psychologická príbuznosť Slovanov, ich charakteristické vynikajúce vlastnosti im určujú dejinné poslanie v ľudskom spoločenstve — totiž uskutočnenie humanity — nebola náležite vedecky opodstatnená. Aj jeho pojem slovanského národa a slovanského ja-

⁷ Ján Kollár, *Dobré vlastnosti národu slovanského, Vzájomnosť*, 8.

⁸ Ján Kollár, *Vzájomnosť*, 190.

zyka by sa pri nehistorickom a nedialektickom vysvetľovaní zdal veľmi násilným, romantizujúcim, pretože sa Kollár vôbec nesnažil precizovať skutočný rozdiel a jednotu slovanských národov, slovanských jazykov.

My sme však už jasne naznačili, že Kollára — na rozdiel od buržoázneho ponímania — hodnotíme ako vedomého bojovníka proti ideológii a politike feudálneho poriadku a teda i jeho tvorbu pod zorným uhlom funkcie: slúžiť novej rodiacej sa spoločnosti, obraňovať jej záujmy, zdôvodňovať oprávnenosť jej existencie.

S tohto hľadiska je syntetizujúci postup Kollára pri vytváraní spomínaných pojmov a hodnôt vedomou reakciou proti feudálnemu pojmu „natio hungarica“ a s ním spojenej ideológie, hlásanej so strany vládnúcich rakúsko-uhorských kruhov. Národne uvedomelý Kollár vedel, že v konečnom dôsledku sú tieto „tézy“ namierené na zničenie slovanských národov a teda i slovenského národa, o ktorý mu predovšetkým išlo. Na záchranu a odvrátenie tohto nebezpečenstva zániku musel Kollár vytvoriť niečo blízkeho, prijateľného pre ľud, drobné meštianstvo a inteligenciu. A pretože slovenský, český a iné národy, ako konkrétny, politicky organizovaný celok tu neexistovali, pokladal v danej situácii za škodlivé bojovať najprv za úzky, kmeňový nacionalizmus a nadradil mu boj za slovanské povedomie. V túžbe duchovne a kultúrne spojiť Slovanstvo oprel sa pokrokovu a v duchu súčasných prúdov o to, čo spájalo, približovalo najširšie vrstvy Slovanov: jazyk, ľudová pieseň, ľudová kultúra, zvyky, slovom národný duch. Z tejto túžby vyplývajú aj jeho požiadavky „neumenšovať veľkosť slovanskú nerovnosťou a odcudzovaním sa v nárečiach a písme, vypínaním sa jeden nad druhého, vyzdvihovaním čiastok nad celok. Menší musí byť podrobený vždy väčšiemu, vznešenejšiemu, láska k vlasti láska k národu“ — hovorí vo *Vzájomnosti*.

Zo všetkých Kollárových diel, z *Básní*, *Slávy dcery*, zo *Vzájomnosti* i *Kázní* vyznieva k čitateľovi veľká všeslovanská myšlienka. Je obranná, ale aj mobilizujúca. Chce ňou prelomiť vonkajšie prekážky, ktoré Slovanom nakládli do cesty nepriatelia, chce však odstrániť aj vnútorné prekážky, vyplývajúce z vlastnej ľahostajnosti Slovanov voči sebe samým. Učí, že veľký národ Slovanov má aj veľké úlohy a povinnosti k svetu a ľudstvu. Tieto úlohy nemôžu však Slovania pri terajšom nedokonalom a roztrieštenom stave splniť. Iba keď prekonajú roztrieštenosť a duchovnú slabosť, môžu sa pozdvihnúť do radu skutočne veľkých a historicky významných európskych národov. Láska a vzájomnosť, ktorá stojí na prahu humanity, môže vykonať podľa Kollára duchovné a mravné sjednotenie Slovanov, ich obrodenie alebo duchovné znovuzrodenie.

Veľká Kollárova myšlienka nezostala v našich dejinách osamotená, bez vplyvu a pôsobnosti. Nasledujúce generácie, najmä generácia štúrovcov sa oduševňovala jej silou a perspektívou. Literárna história v minulosti stavala často Ľudovíta Štúra do opozície proti Kollárovi, avšak celkom neopráv-

nene. Štúr nie je v opozícii proti Kollárovi, i keď sa v určitých otázkach rozchádzajú. Naopak, Štúr, nástupca Kollárov v národno-buditeľských a obrodenských snahách, správne pochopil svojho predchodcu, nadviazal na jeho humanitnú ideu, prijal aj všeslovanskú myšlienku, ale s pozíciou už upevneného meštianstva vydiferecoval z nej nevyhnutnosť samostatných kmeňových pohybov. Kollár všade prízvukuje, že vzájomnosť má byť dobrovoľné a svojpomocné sblíženie, že nemá a nesmie nič uberať jednotlivým kmeňom, že každý národný kmeň si má zachovať svoju vlastnú individualitu. Štúr v zmenenej a pokročilejšej situácii položil dôraz práve na túto individualitu, vyzdvihol význam slovenského nacionalizmu a z toho mu vyplynula aj nevyhnutnosť samostatného slovenského spisovného jazyka. Štúr, reprezentant slovenského meštianstva, musí bojovať v tomto bode s Kollárom, ktorý zaostal za vývojom, prípadne ostal vždy na pozíciách kritiky feudálnych pomerov. Štúr-bojovník musí rozvíjať Kollára-teoretika tak, ako to záujmy súčasnej doby rozvoja meštianstva vyžadovaly.

A nielen štúrovci, ale aj nasledujúce generácie čerpaly z Kollárovho diela. Čerpaly v reakčnom smere (pasívne slovianofilstvo), vnášajúc do jeho diela svoje triedne záujmy, ale i v pokrokovom smere tam, kde ho správne pochopili.

Poznámky, ktoré tu uvádzame ku Kollárovej filozofii, sú iba schematické a úryvkovité. Je však dôležité, ako sme povedali už na začiatku, aby dnes, vo veľkom zápase národov o mier a slobodu na celom svete, vrátili sme sa k hlbokému odkazu Jána Kollára, skúmali jeho dielo, ktoré bolo vyslovené ako protest proti utlačovaniu slovenského národa a súčasne proti tyranii a okupácii národov vôbec. Slovenská filozofia vysoko hodnotí pokrokové jadro Kollárovho diela.